

РЕЦЕНЗІЯ

**доктора юридичних наук, професора Юсупова Володимира Васильовича
на дисертацію Ковальова Костянтина Миколайовича на тему «Основи
методики судової експертизи встановлення давнини виготовлення
документа», подану до захисту в спеціалізовану вчену раду Національної
академії внутрішніх на здобуття ступеня доктора філософії галузі знань
08 «Право» зі спеціальності 081 «Право»**

Ступінь актуальності обраної теми. Актуальність теми дисертації К. М. Ковальова обумовлена потребами практики протидії злочинності та вирішення юридичних конфліктів у цивільно-правових відносинах.

У судочинстві документи можуть набувати ознак речових доказів, процесуального засвідчення певних фактів, фіксування подій, явищ, процесів.

З урахуванням відомчих наказів МВС України, положеннях яких запроваджують нову експертну спеціальність 2.4. «Дослідження давнини виготовлення документів» (наказ МВС «Про затвердження Положення про Експертно-кваліфікаційну комісію МВС та порядок проведення атестації судових експертів Експертної служби МВС» від 21.09.2020 № 675) та практичного втілення такої спеціалізації проведення експертиз на базі Київського науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС (наказ МВС «Про створення сектору дослідження давності документів в Київському НДЕКЦ МВС України» від 26.02.2021 № 150), дисертація є своєчасною, виконаною на затребувану правозастосовною практикою тему.

У наукових джерелах досліджувався такий вид судової експертизи як технічна експертиза документів. Ця експертиза розглядалася у наукових публікаціях вітчизняних криміналістів О. В. Воробей, Л. М. Головченко, С. Й. Гонгало, І. В. Гори, Н. І. Клименко, А. В. Кофанова, В. К. Лисиченка, А. І. Лозового, І. В. Пирога, І. І. Попович, М. Я. Сегая, Е. Б. Сімакової-Єфремян, С. Ю. Стратонова, І. Я. Фрідмана, М. Г. Щербаковського та ін. Водночас, комплексного підходу до вирішення питання стосовно визначення давнини виготовлення документа загалом, за комплексом загальних й

окремих ознак, які містяться в конкретних реквізитах документа, не запропоновано, а структурованої методики проведення такого дослідження не сформовано.

У зв'язку із зазначеним, тема дисертації К. М. Ковальова є теоретично і практично значущою, а її актуальність не викликає сумнівів.

Оцінка наукового рівня дисертації і наукових публікацій здобувача. Об'єктивний аналіз обрання та ефективності застосування методів дослідження, визначених К. М. Ковальовим, дає підстави стверджувати про належний науковий рівень рецензованої дисертації. Зокрема, за допомогою діалектичного методу досліджено генезу документа як матеріального носія інформації та об'єкта експертного дослідження; визначено обсяг спеціальних знань, якими мають володіти експерти-документознавці; методи формальної логіки використано під час дослідження нормативно-правових актів, матеріалів експертних і кримінальних проваджень, аналітичної та інформаційно-довідкової літератури, наукових підходів з питань, що охоплені предметом дослідження. Системно-структурний метод дав змогу визначити місце судової експертизи встановлення давнини виготовлення документа в системі судових експертиз і криміналістичного документознавства, виокремити структурні елементи документа, які є об'єктом судово-технічної експертизи встановлення давнини документа. За допомогою порівняльно-правового методу проаналізовано норми законодавства, які регулюють судово-експертну діяльність і порядок використання в кримінальному й інших провадженнях спеціальних знань у формі залучення експерта для проведення експертизи встановлення давнини документа. Соціологічні та статистичні методи надали можливість зібрати відомості про особливості проведення судової експертизи встановлення давнини виготовлення документа й використання її результатів у доказуванні в кримінальному та інших провадженнях, основні положення оцінки висновку експерта, складеного судовим експертом за результатами судово-технічної експертизи встановлення давнини виготовлення документа.

На цій підставі сформульовані науково обґрунтовані пропозиції щодо проведення судово-технічної експертизи встановлення давнини виготовлення документа. Основні висновки і рекомендації дисертанта опубліковано у чотирьох наукових статтях у фахових вітчизняних періодичних виданнях, в одній публікації в іноземному журналі, двох тезах доповідей на конференціях, трьох методиках проведення судових експертиз та одній програмі підготовки працівників Експертної служби МВС України.

Зазначені публікації відображають обґрунтування отриманих наукових результатів відповідно до поставленої мети і завдань дослідження, а також задовольняють вимогу щодо опублікування не більше однієї статті в одному випуску (номері) наукового видання, що цілком відповідає умовам зарахування публікацій, наведених у списку публікацій здобувача за темою дисертації.

Для обґрунтування пропозицій і рекомендацій щодо проведення судово-технічної експертизи встановлення давнини виготовлення документа автор проаналізував достатню кількість наукових джерел, у тому числі іноземних дослідників (280 найменувань).

Дисертація К. М. Ковальова підготовлена в межах напрямів Стратегії реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015–2020 роки, затвердженої Указом Президента України від 20 травня 2015 року № 276/2015, і Стратегії розвитку системи Міністерства внутрішніх справ України до 2020 року, затвердженої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 15 листопада 2017 року. Тема роботи відповідає Переліку пріоритетних напрямів наукового забезпечення діяльності органів внутрішніх справ України на період 2015–2019 років, затвердженому наказом МВС України від 16 березня 2015 року № 275, тематиці наукових досліджень і науково-технічних (експериментальних) розробок на 2020–2024 роки, затвердженій наказом МВС України від 11 червня 2020 року № 454; вона передбачена планами науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт Національної академії внутрішніх справ.

Новизна представлених теоретичних та/або експериментальних результатів проведених здобувачем досліджень, повнота викладу в опублікованих працях. Представлені здобувачем результати здійснених досліджень засвідчують їх наукову новизну. Зокрема, *вперше* визначено поняття документа як об'єкта судово-технічної експертизи встановлення давнини його виготовлення; сформульовано визначення спеціальних знань у галузі криміналістичного документознавства як систематизованих професійних знань з різних галузей науки і техніки, а також практичні уміння й навички комплексного дослідження документів, яких набуває експерт під час навчання за відповідною програмою підготовки, проведення наукових досліджень і практичної роботи з дослідження документів, які використовують для встановлення обставин справи й надання обґрунтованого висновку експерта на поставлені йому судом чи учасниками (сторонами) провадження запитання; обґрунтовано та запроваджено окрему експертну спеціальність 2.4 «Дослідження давнини виготовлення документа»; сформовано загальні положення методики проведення судово-технічної експертизи встановлення давнини виготовлення документа. Автор *удосконалив* структуру експертних завдань при визначенні давнини виготовлення документа під час судово-технічної експертизи документів; класифікацію методів судово-технічної експертизи встановлення давнини документа; наукові положення про особливості підготовки та призначення експертизи встановлення давнини документа. *Дістало подальший розвиток:* періодизація розвитку криміналістичного документознавства шляхом виокремлення історичних періодів формування експертних досліджень з метою визначення давнини виготовлення документів; вимоги до формування матеріалу (досліджуваного й порівняльного) для проведення судово-технічної експертизи встановлення давнини виготовлення документа; рекомендації щодо логіко-процесуальної та спеціальної оцінки висновку експерта слідчим, судом шляхом вивчення його змісту, окремих елементів вступної, дослідницької та заключної частин, допиту експерта й зіставлення з

іншими матеріалами в кримінальному, адміністративному, господарському та цивільному судочинстві.

Результати дисертаційного дослідження пройшли належну апробацію під час доповідей на наукових конференціях різного рівня, були опубліковані у фахових виданнях та за кордоном. Публікації сприяли реалізації поставлених у дисертації завдань, а напрацювання К. М. Ковальова впроваджено в освітній процес та науково-дослідну діяльність.

Тому дисертаційне дослідження К. М. Ковальова проведено на високому науково-методичному і методологічному рівнях, результати та положення наукової праці, що винесені на захист, відповідають вимогам щодо здобуття ступеня доктора філософії, є обґрунтованими і логічними, мають високий ступінь наукової новизни і практичне значення. Це дає підстави стверджувати, що здобувач цілком опанував методологію наукового дослідження та правильно її використав під час наукового пошуку щодо вирішення судово-експертних проблем встановлення давнини виготовлення документа.

Наукова обґрунтованість отриманих результатів, наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації. Дисертація К. М. Ковальова є комплексним дослідженням теоретичних, практичних і методичних засад проведення судово-технічної експертизи встановлення давнини виготовлення документа. Низка результатів та висновків, що отримані в роботі, сформульовано вперше, вони логічні та мають високий ступінь наукової новизни, їх обґрунтованість є належною. Пропозиції автора щодо методики судово-технічної експертизи встановлення давнини виготовлення документа та запровадження нової експертної спеціальності у цьому підвиді судової експертизи правильно оформлено і має вагомe теоретичне та практичне значення. Рекомендації дисертанта науково аргументовані та ґрунтуються на висновках дослідження.

Рівень виконання поставленого наукового завдання, оволодіння здобувачем методологією наукового дослідження. К. М. Ковальов у

дисертаційній роботі правильно використовував методи наукового дослідження, ефективно здійснював аналіз нормативно-правових актів сфери регулювання судово-експертної діяльності. Це дало змогу сформулювати основні положення методики проведення судово-технічної експертизи встановлення давнини виготовлення документа, запропонувати програму підготовки судових експертів за експертною спеціальністю 2.4 «Дослідження давнини виготовлення документів». Здобувач висвітлив власне поняття документа як об'єкта судово-технічної експертизи, визначив спеціальні знання у галузі криміналістичного документознавства, удосконалив класифікацію методів судово-технічної експертизи встановлення давнини документа. Дисертант відповідально поставився до питання узагальнення та використання статистичної інформації, ефективно опрацював інші дані соціологічних досліджень, що цілком сприяло реалізації поставлених наукових завдань і підтверджує опанування автором компетенцій, необхідних для освітньо-наукового ступеня доктора філософії.

Теоретичне і практичне значення результатів дослідження. Теоретичні положення, висновки, пропозиції та рекомендації, які сформульовані та належним чином обґрунтовані під час комплексного дослідження судово-технічної експертизи встановлення давнини виготовлення документа, впроваджено в *науково-дослідну діяльність* – для подальшого розвитку й удосконалення теоретичних і методичних засад експертизи встановлення давнини документа (акт Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка від 22 листопада 2021 року, акт Донецького державного університету внутрішніх справ 30 листопада 2021 року); *практичну діяльність судово-експертної сфери* (акт Державного науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України від 3 грудня 2021 року); *освітній процес* (акт Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова від 13 грудня 2021 року, акт Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка від 21 листопада 2021 року, акт Донецького державного

університету внутрішніх справ від 30 листопада 2021 року); а також реалізовані в нормативних актах МВС України щодо створення нової експертної спеціальності 2.4 «Дослідження давнини документів» (наказ МВС України «Про затвердження Положення про Експертно-кваліфікаційну комісію МВС та порядок проведення атестації судових експертів Експертної служби МВС» від 21 вересня 2020 року № 675, зареєстровано в Міністерстві юстиції України 8 січня 2021 року за № 22/35644); спеціалізованого структурного підрозділу (наказ МВС України «Про створення сектору дослідження давнини документів в Київському НДЕКЦ МВС України» від 26 лютого 2021 року № 150); програми підготовки працівників Експертної служби МВС України як судових експертів за експертною спеціальністю 2.4 «Дослідження давнини виготовлення документів» (укладачі – Ковальов К. М., Бичков А. С., Гресь О. В., схвалено Науковою радою Експертної служби МВС України, протокол № 72 від 8 липня 2021 року).

Оцінка змісту дисертації, її завершеності в цілому. Дисертаційне дослідження К. М. Ковальова належним чином структуроване, містить анотацію, зміст, вступ, три розділи, висновки, список використаних джерел і додатки, загалом відповідає вимогам МОН України до оформлення дисертацій. У додатках до дисертації, які розміщені на тринадцяти сторінках, розміщені акти впровадження результатів дисертаційної роботи. Повний обсяг дисертації становить 235 сторінок, з них основний текст – 191 сторінка.

Анотація. У стислій формі автор висвітлює головні тези дисертаційного дослідження, наводить ключові слова, зазначає перелік публікацій, у яких відображено основні результати представленого дослідження. Анотацію викладено українською і англійською мовами.

У **Вступі** обґрунтовано актуальність обраної теми дослідження, ступінь наукової розробленості проблеми; визначено зв'язок роботи з науковими програмами, планами й темами; окреслено мету, завдання дослідження, його об'єкт, предмет і використані методи; висвітлено наукову новизну отриманих результатів, їх теоретичне та практичне значення в нормотворчій, науково-

дослідній, практичній діяльності й освітньому процесі; наведено дані про особистий внесок здобувача, апробацію результатів дослідження, структуру та обсяг дисертації.

У розділі 1 «Теоретичні основи судово-технічної експертизи встановлення давнини виготовлення документа» автор обґрунтував поняття «документа» як матеріального носія юридично значущої інформації, оформленого згідно з вимогами на папері або його замінниках, у придатному для експертного дослідження стані чи який залишив на собі або містить ознаки про технологію виготовлення, певні обставини чи події, що відбувалися в певний проміжок часу, різноманітні зміни, що були в нього внесені випадково або навмисно та можуть бути виявлені експертом.

Схарактеризовані спеціальні знання, які застосовують під час встановлення давнини виготовлення документа, їх місце в структурі (переліку) судово-експертних спеціальностей. Наголошено на перспективних напрямках розширення можливостей судової технічної експертизи документів, а саме створення нової експертної спеціальності – визначення давнини документа (індекс 2.4) і започаткування нових підходів до підготовки судового експерта відповідної спеціальності. Ці теоретичні положення знайшли відображення у розробленій (в співавторстві) «Програмі підготовки працівників Експертної служби МВС України як судових експертів за експертною спеціальністю 2.4 «Дослідження давнини виготовлення документів» (Київ, 2021, 52 с.).

У розділі 2 «Методичні основи судово-технічної експертизи встановлення давнини виготовлення документа» автор методологічно правильно підійшов до викладення експертних завдань судово-технічної експертизи встановлення давнини виготовлення документа, виходячи із понять «абсолютної давності» – час складання документа, що визначається роками, місяцями, днями; і «відносної давності» – послідовність виконання фрагментів (реквізитів) документа, одночасність або різночасність унесення будь-яких записів у цей документ.

При класифікації методів криміналістичного документознавства, які використовують під час проведення судово-технічної експертизи встановлення давнини виготовлення документів, автор наводить низку видів відповідних методів та робить обґрунтований висновок, що запропоновану класифікацію методів криміналістичного документознавства фахівці Експертної служби МВС України обрали за основу для розроблення методик проведення технічної експертизи документів, у тому числі при встановленні давнини виготовлення документа.

У розробленій методиці проведення судово-технічної експертизи встановлення давнини виготовлення документів (загальні положення), запропоновано послідовний алгоритм дій судового експерта на шести стадіях проведення експертизи: попереднє дослідження; роздільне дослідження; експертний експеримент; порівняльне дослідження; оцінка результатів проведеного дослідження та формулювання висновків й оформлення результатів проведеного дослідження. Окремі положення цієї методики реалізовано у друкованих виданнях (у співавторстві): «Методика технічної експертизи документів: Загальна частина» (Київ, 2006, 29 с.), «Методика технічної експертизи відбитків печаток і штампів» (Київ, 2009, 19 с.), «Методика встановлення послідовності штрихів, що перетинаються» (Київ, 2016, 10 с.).

Розділ 3 присвячено організації призначення та проведення судово-технічної експертизи встановлення давнини виготовлення документа. Розкрито процесуальні аспекти призначення судово-технічної експертизи встановлення давнини виготовлення документа з метою забезпечення повноти, усебічності й об'єктивності проведення дослідження та формування висновків на поставлені питання щодо часових зв'язків і відносин в обставинах кримінального правопорушення. На підставі вивчення експертної практики подано рекомендації щодо формування матеріалів для проведення судово-технічної експертизи встановлення давнини виготовлення документа: досліджувані об'єкти – документ, у якому мають бути (принаймні один із

зазначених елементів): реквізити; зміст документа – підписи, текст (рукописні тексти, надруковані тексти), відтиски штампів, печаток, штемпелів, факсиміле; матеріали документа; порівняльні зразки – засоби й матеріали письма, різного виду порівняльний матеріал.

Доведено, що при оцінці висновку експерта, складеного за результатами проведеної судово-технічної експертизи встановлення давнини виготовлення документа, вивчається, чи є він належний, допустимий і достовірний, а також чи експертиза встановлення давнини виготовлення документа відповідає засадам законності, незалежності судового експерта, усебічності, об'єктивності та повноти дослідження, використання сучасних досягнень науки і техніки, максимального збереження об'єктів дослідження.

Висновки до кожного розділу та дисертації загалом відповідають меті дисертаційного дослідження та отриманим результатам, а також засвідчують реалізацію поставлених завдань.

Отже, дисертація Ковальова Костянтина Миколайовича відповідає передбаченим вимогам і є завершеною науковою працею, результати якої вирішують актуальне наукове завдання щодо дослідження давнини виготовлення документа.

Рекомендації щодо подальшого використання результатів дисертації у правозастосовній діяльності. Отримані результати дисертаційного дослідження К. М. Ковальова щодо судово-технічної експертизи документів із встановлення давнини їх виготовлення є важливим внеском у розвиток наукових знань за спеціальністю 081 «Право», їх рекомендовано використовувати в діяльності закладів вищої освіти, науково-дослідних розробках наукових і судово-експертних установ, під час підготовки наукових публікацій, а також при плануванні досліджень у сфері судово-експертної діяльності.

Зауваження щодо оформлення та змісту дисертації, запитання до здобувача. Під час вивчення дисертації К. М. Ковальова звернуто увагу на деякі дискусійні положення, що потребують додаткового пояснення автора.

1. У визначенні поняття «документ», який пропонує здобувач на с. 21, 36, 185 дисертації, як матеріального носія юридично значущої інформації, оформленого згідно з вимогами на папері або його замінниках, що знаходиться в придатному для експертного дослідження стані чи залишив на собі або містить ознаки про технологію виготовлення, певні обставини чи події, які відбувалися в певний проміжок часу, різноманітні зміни, що були в нього внесені випадково або навмисно та можуть бути виявлені експертом і мати значення для встановлення істини у справі, дискусійним є положення *«для встановленні істини у справі»*. Наразі у кримінальній процесуальній науці та під час кримінального провадження загалом не встановлюється істина, адже вона існує об'єктивно, є абсолютною. Точніше було б вести мову для «доказування у провадженні» або «встановлення обставин, що мають значення для кримінального провадження».

2. У дисертації присутні поодинокі приклади з експертної практики щодо проведення судово-технічної експертизи документів. Зміст роботи прикрасило б використання більшої кількості експертних прикладів цього дослідження з урахуванням випадків встановлення давнини виготовлення документа, у тому числі і з власної службової діяльності дисертанта на експертних посадах.

Водночас, зазначені зауваження суттєво не впливають на загальну високу позитивну оцінку підготовленої наукової праці. Вони лише спрямовані на уточнення і роз'яснення окремих положень дисертаційного дослідження.

Відсутність порушень академічної доброчесності. Дисертація К. М. Ковальова є оригінальною, самостійно виконаною науковою працею. У процесі вивчення наукових публікацій і дисертаційного дослідження в цілому фактів порушення академічної доброчесності не виявлено.

Висновок про відповідність дисертації встановленим вимогам. Дисертація К. М. Ковальова на тему «Основи методики судової експертизи встановлення давнини виготовлення документа», подана на здобуття ступеня

доктора філософії, є комплексним, цілісним, завершеним науковим дослідженням. У ній отримано нові науково обґрунтовані результати, що вирізняються новизною у вирішенні актуальних питань встановлення у судочинстві давнини виготовлення документів. За актуальністю, ступенем наукової новизни, обґрунтованістю, теоретичною і практичною значущістю здобутих результатів дисертація відповідає спеціальності 081 «Право» та вимогам наказу Міністерства освіти і науки України від 12 січня 2017 р. № 40 «Про затвердження вимог до оформлення дисертації» (з наступними змінами і доповненнями), Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 р. № 44, а її автор – Ковальов Костянтин Миколайович заслуговує на присудження ступеня доктора філософії галузі знань 08 «Право» зі спеціальності 081 «Право».

Рецензент

**Провідний науковий співробітник
науково-дослідної лабораторії з проблем
криміналістичного забезпечення та судової
експертології навчально-наукового інституту № 2
Національної академії внутрішніх справ**

доктор юридичних наук, професор

Володимир ЮСУПОВ